

LUẬN ÁN TIẾN SĨ KHẢO CỔ HỌC
NGUYỄN ĐỨC BÌNH. *Di tích thời Trần ở Nam Định qua tư liệu khảo cổ học từ năm 2006 đến năm 2016*

Chuyên ngành: Khảo cổ học

Mã số: 9.22.03.17

Trong lịch sử chế độ các vương triều quân chủ Việt Nam, vùng đất Nam Định luôn giữ một vị trí quan trọng, đặc biệt dưới thời nhà Trần. Đây là quê hương, đất phát tích của dòng họ Trần, nơi xây dựng hành cung Tức Mặc/Thiên Trường, được coi là kinh đô thứ hai của quốc gia Đại Việt, thế kỷ XIII-XIV. Khảo cổ học đã tìm thấy nhiều dấu tích kiến trúc, di vật quan trọng liên quan tới hành cung Thiên Trường, thái ấp, phủ đệ và các loại hình di tích khác góp phần nhận diện bước đầu về các di tích thời Trần ở tỉnh Nam Định¹. Nghiên cứu của Luận án góp phần làm sáng rõ và sâu sắc hơn đặc trưng, tính chất, chức năng và niên đại của các loại hình di tích và di vật liên quan đến hệ thống di sản văn hóa thời Trần ở vùng đất Nam Định.

Ngoài phần Mở đầu, Kết luận và Tài liệu tham khảo, Luận án kết cấu 3 chương: 1- *Vùng đất Nam Định trong lịch sử thời Trần*. 2- *Các loại hình di tích khảo cổ học thời Trần ở Nam Định*. 3- *Đặc trưng, giá trị lịch sử, văn hóa của các di tích khảo cổ học thời Trần ở Nam Định*. Dưới đây là một số kết quả nghiên cứu nổi bật của Luận án.

Luận án tập trung nghiên cứu các di tích, di vật khảo cổ học thời Trần (1225-1400) ở tỉnh Nam Định qua tư liệu điều tra, khai quật, nghiên cứu khảo cổ học từ năm 2006 đến năm 2016. Kết hợp nguồn tài liệu

thư tịch và khảo cổ học cho thấy các di tích thời Trần ở tỉnh Nam Định phân bố trên một phạm vi rộng lớn, đặc biệt là khu vực thành phố Nam Định và huyện Mỹ Lộc. Kết quả nghiên cứu các tư liệu khảo cổ học bước đầu có thể phân định các di tích thời Trần ở tỉnh Nam Định gồm 3 loại hình cơ bản sau:

Di tích kiến trúc: Khu trung tâm hành cung Thiên Trường phân bố trong phạm vi khoảng 1,19 km², bao gồm Đền Trần - Chùa Tháp hiện nay và các vùng xung quanh, nơi được cho là có các cung Hoa Nha, Đệ Nhất, Đệ Nhị, Đệ Tam và Đệ Tứ. Tại khu vực trung tâm đã tìm thấy các dấu tích kiến trúc cung điện, lầu bát giác, giếng nước và dấu tích dòng chảy cổ có thể là sông (hoặc hồ); khu vực bên ngoài tìm thấy dấu tích kiến trúc cung Đệ Tứ. Ngoài ra, tại các khu vực được cho là vị trí của cung Hoa Nha, Đệ Nhất, Đệ Nhị và Đệ Tam tuy chưa tìm thấy dấu tích kiến trúc nhưng tầng văn hóa và di vật thời Trần đều đã xuất lộ. Tại khu vực được cho là Cung Bảo Nguyên gần với Thượng Hoàng Trần Minh Tông cũng đã phát hiện dấu tích kiến trúc và nhiều di vật thời Trần.

Kết quả nghiên cứu tài liệu khai quật và điều tra, khảo sát cho thấy phía Bắc và Tây hành cung Thiên Trường được bao bọc bởi sông Vinh với nhiều nhánh nhỏ ăn sâu, phân chia hành cung thành các không gian khác nhau, đảm bảo kết nối giao thông nội vùng Thiên Trường.

Dựa vào trật tự địa tầng, thứ tự các lớp nền và tính chất các thành phần có thể phân các dấu tích kiến trúc thành 3 lớp, dưới cùng là sinh thổ, tiếp theo là tầng văn hóa và trên cùng là lớp đất mặt.

Di tích thái ấp, điền trang: Phát hiện dấu tích kiến trúc lớn (có thể là phủ đệ) và mộ táng cùng nhiều hiện vật thời Trần ở khu vực thái ấp Độc Lập. Khu Bảo Lộc

¹ nay thuộc tỉnh Ninh Bình sau khi sáp nhập với tỉnh Hà Nam và tỉnh Ninh Bình theo Nghị quyết số 60-NQ/TW năm 2025.

tuy chưa xuất hiện dấu tích kiến trúc song nhiều di vật thời Trần rất đẹp đã được tìm thấy như tượng rồng, phượng, lá đề trang trí rồng, gạch trang trí hoa chanh...

Di tích sản xuất gốm: Tìm thấy những bằng chứng xác thực tại Cồn Chè - Cồn Thịnh với dấu vết lò nung dài 1,2 m, rộng 1 m, cao 0,5 m. Đất bị nung chín, bên trong có nhiều mảnh sành, gốm men và bao nung, xỉ lò. Tại khu vực gần chùa Phổ Minh xuất hiện dấu vết lò nung vật liệu và trang trí kiến trúc với đất nung màu xám đỏ, ở độ sâu 1,2 m. Lò là dạng lò cóc, trên mặt và bên trong tìm thấy nhiều ngói bản, ngói mũi sen, mảnh tượng rồng, phượng, uyên ương... còn đề mộc.

Ngoài ra, khảo cổ học cũng đã nghiên cứu, thám sát, khai quật một số địa điểm thờ tự liên quan tới các nhân vật thời Trần, theo đó, tìm thấy tầng văn hóa Trần ở các địa điểm: đình - phủ Phương Bông, đền Hậu Bồi và đền - chùa Lựu Phố. Các địa điểm khác như đình Liễu Nha, đình làng Kênh và đền - chùa Vạn Khoảnh lớp văn hóa Trần không rõ. Hiện vật thời Trần gồm: vật liệu kiến trúc (gạch, ngói mũi sen đơn), đồ gốm men (bát và âu gốm men trắng), đồ sành (vò, lon, lọ, nắp vung), đất nung, xương động vật...

Nghiên cứu cũng cho thấy, ngoài tính kế thừa từ thời Lý, kiến trúc thời Trần cũng thể hiện những nét đột phá, sáng tạo mới trong xây dựng các công trình. Các dấu tích kiến trúc tìm thấy tại khu vực hành cung, các cung điện liên quan, thái ấp, điền trang đều đa dạng về loại hình, to lớn về quy mô, kiên cố về kết cấu nền móng và vật liệu xây dựng, cầu kỳ về trang trí nền và mái kiến trúc. Đó là những chuẩn mực trong xây dựng kiến trúc cung đình như Kinh đô Thăng Long. Nó thể hiện tính hoàng gia, vương quyền và hệ tư tưởng Phật giáo rất rõ nét.

Về đặc trưng, giá trị lịch sử, văn hóa của các di tích khảo cổ học thời Trần ở tỉnh

Nam Định, Luận án cho rằng việc lựa chọn Thiên Trường để xây dựng một hành cung lớn với vai trò như kinh đô thứ hai của đất nước không chỉ là sự ưu ái đối với vùng đất quê hương, nơi phát tích mà nó còn thể hiện tầm nhìn chiến lược về quân sự khi tận dụng được những lợi thế về mặt lịch sử, vị trí địa lý, hệ thống sông ngòi kết hợp với sở trường trong phương thức sống của dòng họ Trần. Điều đó thể hiện tính chất địa - chính trị và quân sự hiểm yếu của vùng đất Tức Mặc - Thiên Trường.

Hành cung Thiên Trường là trung tâm hạt nhân của vùng đất, được bao bọc, bảo vệ bởi hệ thống cung dành cho quan lại cao cấp, thái ấp, điền trang, phủ đệ của vương hầu quý tộc, căn cứ quân sự, hậu cần của vương triều; được xây dựng ở những vị trí trọng yếu, thuận lợi về giao thông, đặc biệt là đường thủy. Điều đó vừa thể hiện tính khoa học, bài bản trong quy hoạch vùng đất, tính thích ứng và hài hòa với cảnh quan môi trường, hình thái tự nhiên trong xây dựng công trình kiến trúc, vừa cho thấy mối liên hệ mật thiết giữa những người trong nội tộc nhà Trần.

Các di tích thời Trần ở tỉnh Nam Định phân bố trên phạm vi rộng lớn. Tuy nhiên, diện tích được thám sát khai quật gần như không đáng kể. Số lượng di tích tuy phong phú về loại hình song chỉ mới xuất lộ phần rất nhỏ so với quy mô công trình. Điều đó gây nhiều khó khăn trong việc nhận thức di tích. Tuy nhiên, tiềm năng nghiên cứu khảo cổ học các di tích thời Trần tại tỉnh Nam Định còn rất lớn, do đó, cần có một chương trình nghiên cứu quy mô hơn, diện tích khai quật lớn hơn để tìm hiểu giá trị của di sản.

Luận án được bảo vệ thành công tại Hội đồng đánh giá luận án tiến sĩ cấp Học viện, họp tại Học viện Khoa học xã hội năm 2025.

TK.
giới thiệu